

eme célok figyelembe vételével dolgozta ki módszerét, melyet részletesen ismertet a dolgozat harmadik fejezetében, kellő súlyt helyezve a nyelvtani alapvetésre.

A függelékben behatóan ismerteti és bírálja az 1827 óta megjelent olasz-magyar nyelvtanokat. Igen érdekes e kiadványoknak egy évszázadnál is hosszabb időre terjedő sorrendje: 1827 (*Deáky Zsigmond*, Róma); 1833 (*Császár Ferenc*, Pest); — most egy hosszú szünet. Fiume Magyarországhoz visszacsatolása után a múlt század hetvenes éveiben: *Gressits Miksa, Győrök Leó és Lengyel János* nyelvtanai (ezeket a szerző csak futólag említi); majd 1890 (*Kőrösi Sándor*, Budapest); 1898 (*Donáth Imre*, Fiume); — itt a sorrendet a világháború, annak előzményei és következményei szakítják meg — 1930 (*Dr. Arturo Ali Beljadi*, Milano); 1931 (*Dr. Várady Imre*, Róma); 1934 (*Márffy Oszkár*, Torino); 1939 (*László Tóth*, Napoli).

Kár, hogy a szerző a szótárakról nem emlékszik meg, melyek pedig a nyelvtanuláshoz ép oly elengedhetetlen és fontosságú eszközei, mint a nyelvtanok; nélkülök teljes nyelvtanulás és használat el sem képzelhető. Ezek hiánya most a legfőbb akadály mind a magyarul tanuló olasz, mind az olaszul tanuló magyar számára. Ez a feladat is a mi lektorainkat illetné meg.

A füzet megérdemli az olasz-magyar szellemi kapcsolatok iránt érdeklődő pedagógusaink figyelmét.

Fest Aladár.

Borzák István: A latin nyelv szelleme. (Parthenon-tanulmányok: 3.) Franklin-Társulat, 1942. 8-r., 96 l.

Lehet-e a nyelvi tényekből a beszélő közösség lelki alkatára, népi jellemvonásaira következtetni? W. Humbold egykor erre igenlően felelt — s könyvecskénk szerzője is megpróbál közelebb jutni a római jellem megismeréséhez a latin nyelv természetének vizsgálatával. Közben arról sem feledkezik meg, hogy nyomon követve a szavak életét, levonja a kínálkozó, művelődéstörténeti tanulságokat.

Jól tudja azonban, hogy az általánosításokkal nagyon csínján kell bánnunk. Nagy a valószínűsége annak, hogy egy nyelvben mindenki azt találja meg, amit valamilyen előzetes feltevés alapján keres. Crocenak paradox, de mélyértelmű tételére gondolva (hogy t. i. *nyelv* nincs, hanem csak *egyéni nyelvek* vannak) szerzőnk művének nagyobb részében a római szellem legjelentősebb képviselőinek egyéni nyelvét mutatja be. De kétségtelenül megállják helyüket az ezt megelőzően elvégzett óvatos általánosításai is.

Igy pl. aki a legtöbbet hangoztatott római jellemvonást, a *katonás szellemet* nyomozza a nyelvben, meglepetve látja, mennyire tele volt a rómaiak képes beszéde — katonás gondolkodásuk kifejezéseként — a katonai nyelvből vett szólásokkal. Régi szavak etimológiái is erre a szellemre figyelmeztetnek. *Intervallum* pl. a két *vallus* (sánckaró) közötti tér: tér vagy időbeli távolság. *Praemium* (*praemere*) amit (a hadjárásból) már előre elvették, aztán előny (Vorteil), jutalom. De a régi rómaiak jó gazdák, kitűnő földművesek is. Az idősebbik Cato szerint »földművesekből válnak a legderekabb katonák — *ex agricolis et viri fortissimi et milites strenuissimi gignuntur.*« Így érthető, ha a *földművelés és állattenyésztés* is nagy szerepet játszik a nyelvben s az ezek köréből eredő szóképek vizsgálata különös képen is gyümölcsöző. Érdekesen jellemez pl. bizonyos földhözragadtság akárhány római nevet: *Fabius* (»*faba* = bab), *Cicero* (»*cicer* = borso).

Porcius (»porcus = sertés), *Asinius* (»asinus = szamár), *Catilini* (»catulus = kölyökkutya), *Ovidius* (»ovis = juh), Ilyen neveket visel stílszerűen a Horatius hatodik római ódájában emlegetett *rusticorum mascula militum proles*. De paraszti csállapot éled újjá sok régi szóban, kifejezésben is. *Delirium*-ról a mai ember is beszél, de talán már a késői rómaiak sem tudták, hogy ez a szó eredetileg csak a *barázda* vonalától való eltérést (*de-lira*) jelentette. Az *emclumentum* (előny, haszon) az *örlést* jelentő *molo* ige származéka, tehát tulajdonképen a »kiörlésből származó« (nyereség). Ellentéte a *detri-mentum* = kár (»deterere = eltaposni). A *rivalis* eredetileg az a szomszéd volt, akinek a földje ugyanannak a patakknak (*rivus*) partján terült el. *Putare* tulajdonképen annyi mint fát nyesni (v. ö. *amputo*), tisztizni, meggondolni, vélni. *Egregius* az, aki a nyájból (*e grege*) kiválik, azaz a »vezérürü.« A *septentriones* voltaképen a hét taposó ökröt jelenti (*terere*), míg a magyar a csillagképben a (Göncöl-) szekeret látja.

Az ilyen etimológia sokszor nemcsak művelődéstörténeti vonatkozású, de megmutatja a lelki rúgókat is. Az, aminek Róma nagyságát köszönhette, a *pietas*, *fides*, *virtus*, *constantia*, *gravitas*, *bona mens*, mind meglepően mély értelmet nyer a nyelvész görcsöve alatt. Ennek segítségével még csak a páratlanul *száraz római józanságra* mutatunk rá. Ahogyan praktikus modern elv szerint városrészeket és utcákat számokkal jelölünk, úgy jártak el az ősi római naptár követői is: *September* a (Marsról elnevezett márciustól, a hadbavonulás hónapjától számított) »hetedik«, *October* »nyolcadik«, *November* a »kilencedik«, *December* pedig a »tizedik« hónap. A hónapokhoz hasonlóan számozták meg a gyermekeket is: *Secundus*, *Quintus*, *Sextus*, *Septimus*, *Octavius*, *Decius*. A *cognomen*-ek alapjául gyakran szolgál valamilyen testi fogatkozás, vagy szépséghiba. Az ilyen személynevek megmutatják a régi rómaiaknak *Italum acetum*-mal (Hor. Sat. I. 7. 32.) átitatott csúfolódó kedvét. *Pansa* vagy *Plautus* annyi, mint lúdtalpú, *Varus* kajjalábú. Az ősi *Claudius* nemzetség neve bicegő, sánta. *Flaccus* annyi, mint petyhüdt, lelogó (általában a fülre szokták magyarázni). *Capito* nagyfejű, *Nasica*, *Naso* nagyorrú, *Naevius* anyajegyes, *Cocles* félszemű, *Cincinnatus* göndörhajú, *Crassus* kövér, *Balbus* dadogó, *Brutus* ostoba, *Turpio* utálatos.

De nemcsak a szavakban, hanem a mondatfűzésben is tükröződniek kell valahogyan Róma lelki tulajdonságainak. Csakugyan megtalálhatjuk sok mondatban azt a férfias méltóságot, erélyt és határozottságot, ami sok római-ban tagadhatatlanul megvolt. A szónoki pátoszt sem hiába keressük, mint a latin nyelvnek a nép jelleméből fakadó egyik főtulajdonságát. Ugyancsak jellemző a cselekvés idejének és állapotának következetesen pontos kifejezése vagy az állítás módjának alkalmazása. Ide tartozik a hangsúlyozás, vagy a konkrét kifejezéseknek elvont fogalmak helyett való gyakori használata is.

Megállapításainkban azonban óvatosaknak kell lennünk. Hogy ez mennyire így van, megmutatja az egyes írók nyelvének, stílusának vizsgálata.

Mint említettük, szerzünk a latin nyelv szellemét vizsgálva, művének nagyobb részében konkrét módon a római szellem jelentősebb képviselőinek egyéni nyelvét vizsgálja és mutatja be. A kis műnek különösen tanulságos és élvezetesen megírt fejezetei ezek.

A régi idők feljegyzéseit és műveit vizsgálgatva meglepetéssel láthatjuk, hogy ebben a Quintilianus szerint *secundum naturam* való régi nyelvben sokszor mennyire az ellenkezője mutatkozik annak, amit a latin nyelv jellemző vonásaiként emlegetünk. Mily gyakori a nyelvtan logikáját sutba dobó

attractio, vagy a formai fegyelmet áttörő *értelem szerint való egyeztetés*. A híres latin tömörségnek is igen gyakran az ellenkezőjét látjuk. A sokszor megmutatkozó formátlanságot viszont bőségesen kárpótol bennünket egy-egy ősrégi szövegnek páratlan ereje, ünnepélyes emelkedettsége.

Az idősebb *Cato* nyelve pl. azt mutatja, hogy korában a római irodalom még messze volt a görög mintákon kiforrt tökéletességtől, de nagyobb erő és több nyers elevevény volt benne, mint későbbi, desztillált formájában. *Plautus* nyelvéről viszont Kappelmacherrrel elmondhatjuk, hogy *speculum linguae Latinae*: az ő nyelvének tükrében a latin nyelv minden sugara egyesül. *Ennius*nak nyelvéről mind találóbbrak érezzük *Quintilianus* hasonlatát, amely szerint ősi szent helyek százados tölgfáira emlékeztet, amelyek már nem is annyira szépek, mint inkább *religio*-jukkal hatnak. *Lucretius*nak száraz, prózai sorai is vannak, de hangjának muzsikájával nyelve az archaikus nyelvhez képest már óriási haladást, tág fejlődési lehetőségeket mutat. A prózában *Ciceróval* a szinonimáknak áradó bősége (*opulentia*), a kifejezések választékossága, a körmondatok tetszetős kiegyensúlyozottsága (*concinnitas*), világos tagozódása és ritmikája tetőpontjára jut. De leveleiben az élő nyelv zúgót áradata, amely eltűnt az irodalom jégtakarója alatt» (Skutsch) kis lékeken át újból és újból ismét láthatóvá lesz. *Ciceró*tól kortársa és ellenfele, *Caesar* a nyelv vizsgálata közben sem választható el. Ő is ismerte a retorika fegyvereit, de világgraszoló tetteinek leírásához nem érezte szükségét a nagy hangnak. A galliai hadjárat »kommentárja« Mommsen szerint »a demokrata hadvezér jelentése a népnek.« Egyszerűsége és tárgyilagossága miatt joggal érezték a régiek a *sermo imperatorius*-t írásaiban. Az augustusi aranykor nagy írói közül *Vergilius* a ritmus megfelelő alkalmazásával addig nem is sejtett művészi hatások elérésére teszi alkalmassá a verset. Nyelve Skutsch szerint »a régies fordulatok, merész újítások és grécizmusok hallatlanul ügyes keveréke. *Horátius* nyelvének fő jellemzője a *subtilitas*: minden egyes szava a minél nagyobb hatás elérésére van beállítva. Világos nyelv ez, utolsó szótagjáig precíz, ami azonban nem zárja ki a patetikus dikció monumentalitását.

Az augustusi aranykor reprezentatív műprózáját *Liviusból* ismerjük meg. *Quintilianus* Herodotossal hasonlítja össze és mint nyelvének fősajátosságait a *iucunditas*-t és a *candor*-t emeli ki. Ugyancsak ő a tej *édességére* emlékeztető bő áradásáról (*lactea ubertas*) beszél. De események összefoglalása, vagy jellemek megrajzolása közben ez a *liviusi* stílus olykor egészen a homályosságig tömör. *Seneca* és *Tacitus* egyaránt abban a korban élnek, amelyeknek retorai versengve küzdenek gondolataik lehető legtömörebb kifejezéséért. S mégis mily nagy a különbség közöttük. Az egyiknek elaprózott mondatai csupa raffinált ritmizálás. A másik viszont szinte szent *gravitas*-ával ellensége minden tartalmi vagy formai kicsinyességnek. »Ami csak hiányozhat, hiányzik is mondataiból, de épen ezért minden szó jelentése zsúfolt, tömött, a gondolatoknak egész világát rejti magában és a gondolatokat követni tudó olvasó fantáziájának beláthatatlan távlatokat nyit.« (Norden.)

Könyvünk szerzője végezetül az afrikai latinság kérdését veti fel *Apuleius* nyelvének kapcsán s megállapítja, hogy az afrikai írók dagályossága, erőltetett ritmizálása és szónokiassága egyszerűen a korabeli görög szónoklati ázsiai, barokkos irányának lecsapódása.

Az egyes írók felvonultatásával elérte szerzőnk, hogy az általánosítások mellett szóhoz jutott a sok különbség és ellentét is. Csakis így mutathatta meg a latin nyelv kifogyhatatlan lehetőségeit és gazdagságát.

A latin stílus legkitűnőbb elemei (Norden, Skutsch, Heinze, Weise, Devoto és mások) szellemét idéző tartalmas, fordulatos dialektikájú, vonzó könnyedséggel megírt, érdekes munka az okulás és öröm forrása azoknak, akik őrzik még lelkükben a nosztalgiát gimnáziumi nagy élményük, a latin nyelv után.

Kovács Gyula.

M. Körtvélyesi Mária I. M. B. V.: Tiszteletreméltó Ward Mária B. M. V. intézetének tanítási és nevelési rendszere. (A M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Pedagógiai Intézetének kiadványa.) Budapest, 1942., 8-r., 71 l.

Úgy hírlík, hogy a Horthy Miklós Tudományegyetem Pedagógiai Intézetének az a terve, hogy hazánk férfi és női tanítórendjeinek oktatási és nevelési rendszereit kívánja kiadványaiban bemutatni az érdeklődő közönségnek. Igen öröndetes hír, hiszen a művelt magyarság tekintélyes része nevelődik szerzetes iskolákban s mindenki figyelmére számot tarthat az, mi csoda sajátosságok, »novum«-ok jellemzik ezeket a rendszereket.

Körtvélyesi M. az angolkisasszonyok alapítójának, Ward Máriának, a XVI. század végén, s a XVII. első felében élt angol nőnek a küldetését, újszerű meglátásait, tanítási és nevelési elveit, ez elvek megvalósulását, a rend Magyarországon való elterjedését, mai tanítási és nevelési irányát ismereti nagy szeretettel, odaadással, tiszteletreméltó tájékozottsággal, itt-ott eddig ismeretlen adatok közzétételével és jóleső lelkesedéssel. Ward M. úttörője lett a nők világi apostolkodásának; Vives női eszményképét, a magas műveltségű, családjának élő, istenfélő, jámbor nőt a bátor, tettekéssz nő vonásaival egészítette ki. Az akkori vallási harcok feldúlták a családot, Ward M. ezért a leányok intézeti nevelésére gondolt s hazájában az első nőnevelő intézet megalapítását tervezte. Klauzura-mentességet óhajtott, hogy a rend tagjai az emberekkel közvetlenül érintkezzenek, mozgási lehetőségük legyen, az emberek között azok szokásai szerint éljenek és szigorúságukkal ne riasszák el azokat, akikre hatni akarnak. Tanítási tervezete a jezsuiták Ratio Studioruma alapján készült. A kulturumkára való előkészítés mellett gyakorlati, háztartási, gazdasági téren is kiképezte a nőt. Intézete ingyen tanított.

Nagy dolgok nem szoktak a földön könnyen születni. Ward Máriának és társainak is sok-sok hányattatáson, megpróbáltatáson, szenvedésen kellett átesniök, amíg alapításuk szentszéki jóváhagyást nyert, amíg intézeteik elterjedtek. Magyarországra Pázmány Péter telepítette őket.

A szerző, ismétlem, érdemes munkát végzett. Nemcsak az angolkisasszonyok lehetnek hálásak neki, hanem az egész magyar pedagógiai tudomány is. Talán túlozza néhol a dicső alapító értékelését, de ez is érthető. Ward Mária nem annyira lángelme volt, mint inkább csodálatosan lángoló akarat, fáradhatatlan, céljától nem tágító, az akadályoktól meg nem riadó, türemlő tudó, Istenben feltétlenül bízó, alázatos akarat. Hogy a szétdúlt család helyett a leányokat intézetekben kell nevelni, hogy nem elegendő számukra az elméleti oktatás, hanem gyakorlatira is szükség van, hogy az eredményes neveléshez és tanításhoz vidámság kell, hogy egy társadalmi réteg leányait sem lehet elhanyagolni, hanem iskolázni kell mindegyiket, hogy az ingye-